

Урок теми:

Синтаксис.

Пунктуации.

**Синтаксис мён җинчен
вёрентет.**

Синтаксис - чълхе наукин пуплев епле йёркеленни синчен вёрентекен пайё.

Чёлхе тытәмне илес пулсан, синтаксиса чёлхе хатёрёсен тата вёсемпе усă курмалли правиләсен системи темелле.

Әс-хакъл опытәнче мёнле вырән йышәнни тәрәх синтаксиса пуплев тытәмне тёпчесе тухнә әс-тән пуянләхё теме пулать.

Чёлхе наукин ыти пайёсенчен тәрать:

- фонетикәран,
- лексикәран,
- морфологирен синтаксис сыннан шухәшлавёпе тёрремён сыхәннипе уйрәлса тәрать.

Ҙын шухайшлавёпе хутшайнавне тёпе хунай май синтаксис пуплеве пайан-пайан пайласа тёпчет, пуплев сыпакёсем пёр-пёринпе епле шайлашанса танипе тишкерет, пуплев элеменчёсем пёр-пёринпе епле сыханнине уса парать.

Тёслёхрен:

Тарье / паёрах тая. Вай / Оляпа Вояна шула асатма та ёлкёрнё ёнтё.

Лавкка / чуречисем // уса.

Кёркунне. Виёём кун / кайшт-кайшт пёрремёш юр куранкаларё.

Синтаксис, тѣпрен илсен, сѣмах майлашѣвѣсемпе предложенисене тишкерет.

Предложени тытѣмѣнче вѣл шухѣш пайѣсемпе тѣр килекен сыпѣксене, сѣмах майлашѣвѣсене тата уйрѣм сѣмахсене асѣрхать. Тишкерѣ пулпе сѣмах таран пайланипе пѣтет, сѣмахѣ мѣнле те пулин формѣра пулатъ.

Ѧна синтаксисѣн чи пѣчѣк единици **синтаксема** тецѣѣ. Синтаксемѣна лексика тата категори пѣлтерѣшѣсем сине таянса морфологи формисене шута илсе кѣтартацѣѣ. Синтаксемѣн функцийѣ синчен каласма йышѣннѣ. Синтаксемѣн функцийѣ – ку е вѣл формѣн предложенипе сѣмах майлашѣвне кѣреслѣх вѣйѣ е хѣй тѣллѣн предложени пулма пултарнин вѣйѣ. Тивѣслѣ условисенче синтаксема е предложенисене кѣма пултарать, хѣй тѣллѣн предложени те тѣвать.

Синтаксис

морфология,

лексика,

фонетика

сыхънни

Синтакс 3 функций пуррине кӱтартатъ.

1. Пӱчченех предложени туни.
Кӱркунне. Ялта. Сентябрь.

2. Предложенин компонентӱ пулни.
Паян уяв. Студентсем вӱренеӱӱ.

3. Сӱмах майлашӱвӱн пайӱ пулни.
Лавкка чӱречи. Сӱтел ури.

Синтаксис аспекчәсем.

Учәнайсем синтаксиса пуплеве төрлө енчен төпченине паләртаççә, пәрисем 3 енчен төпчет теççә, теприсем каланә тәрәх, 4 енчен.

Çак енсем:

- Пуплевән тытәмә.
- Пәлтерәш енә.
- Хутшәну енә.
- Хутшәнупа прогматика хушшинчи сыхәну.

**Синтаксис
семантикине
тишкерне
историйёнчен**

Предложени содержанийё мёнле йёркеленнине вырӑс тӗпчевӑсем XIX ёмӗрте 1980-1990 ҫулсенче ҫананӑ.

Тӗслӗхрен:

А. Дмитриевский предложение *шухӑш драми* тенӗ. Ҫав драмӑра тӗп вырӑнта ҫазуемӑй тӑнине асӑрханӑ.

В. Сланский профессор предложенин содержани членӗсене тупса палӑртмалла тенӗ. Предложенин содержанине тӗрлӗ трансформаҫсем туса тӗпчеме сӗннӗ.

ХХ ёмӗрӗн ҫурриччен предложени содержанийё ҫамахсемпе пуплев пайӗсем улшӑннипе ҫыхӑнать тесе палӑртнӑ.

Тӗслӗхрен: *Вӑл чирлет – вӑл чирленӗ. Вӑл тунсӑхлать – вӑл тунсӑхлӑ – ӑна тунсӑх.*

1960-мӗш ҫулсенче **синтаксис** семантикине ятарласа тӗпчеме пуҫлаҫӑ. Предложенин содержанине конкретлӑ пуплев ситуацинче мар, абстракци шайӗнче тӗпчесси тӗп вырӑнта тухса тӑрать.

Пӗлтерӗшлӗ **синтаксис** тата лексика семантики.

1960-мӗш ҫулсенче пӗлтерӗшне тӗпчесси мала тухса тӑрать, ҫавӑнпа малтанхи вӑхӑтра лексика пӗлтерӗшӗпе грамматика пӗлтерӗшне пӗр-пӗринчен уйӑрсах кайман. Лексикологи ҫамах пӗлтерӗшне палӑртнӑ май предложение илет, ӑна тӗрлӗ майлӑн улӑштарса пӑхать.

Синтаксис предложенин пёлтерёшне тишкере пулсан, сәмахән лексика пёлтерёшне те шута илет.

Предложенин пёлтерёшне тәпченё чух тәп вырәнта предикаци тәвакан сәмах (сказуемай) тәрать.

Предложени ёспе, пуләмпа килёшсе тәракан анлй знак.

Валя университетра вёренет.

Сәмах әнлавпа килёшсе тәракан ансәр знак. ***Университет.***
ёнле паләрнине шута илет.

Ҙавнашкал мелпе чи малтан Н. Арутюнова профессор усә курнй. Вйл, тәслёхрен, Ҙавнашкал предложенисем пуррине паләртать:

а) пахаләх характеристика паракан предложенисем: ***Ҙанталәк уяр;***

б) пуррине пёлтерекең предложенисем: ***Ку вәрманта упа пур.***

Предложенин

пёлтерёш

тытӓмне

тёрлӓ

енчен

тӓпчени

Предложенин пёлтерёшё икё
пайран тӑрать:

- объективлӑ чӑнлӑхпа кӑтартакан пай
- субъективлӑхпа сыхӑннӑ.

Предложенин объективлӓ содержанияне уҗса памалли виҗҗӗ мелсем

1. Пропозици ӓнлав җине таянни. Пропозици термина логикӓран илнӗ. Ку терминпа пӗр предложенин темиҗе вариантне пӗрлштерсе тӓракан пӗлтерӗше палӓртаҗҗӗ.
2. Пропозици тытӓмӗ предикатран килет. Предиката кура ытти сӓмахсен синтаксисри пӗлтерӗшне курма пулать.
3. Семантика тытӓмӗ ӓнлав җине таянни.

Сиркостант – событи мӗнле ситуацире пулса иртнине пӗлтерекен сӓмахсем.

Предикатсем пӗр вырӓнлӓ тата темиҗе вырӓнлӓ пулма пултараҗҗӗ.

Предложенин семантика тытӓмӓ лексика
единицисен синтаксис картинчи проекци
пулса тӓрать.

Тӓпчевре чи малтан предложени схемине
кӓларса тӓратмалла. Ученӓйсем ку е вӓл
схема мӓнле пӓлтерӓшлӓ пулнине палӓртаççӓ.
Пӓр-пӓр пӓлтерӓше мӓнле схемӓпа палӓртма
май пуррипе çуккине сӓнаççӓ.